

Stanisław Mikołajczak, Małgorzata Rybka

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Badania nad językiem religijnym w Polsce w latach 1988–2013. Osiągnięcia – perspektywy badawcze

Badanie języka religijnego to w polskim językoznawstwie zjawisko stosunkowo nowe, ale bardzo dynamicznie i intensywnie rozwijające się. Początkami sięgające przemian społeczno-politycznych, jakie się w Polsce dokonały na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych. Odrzucenie ograniczeń narzucanych przez dyktaturę komunistyczną spowodowało podjęcie badań nad sferą religijną życia i języka w niej używanego przez poszczególnych badaczy, jak również niezwykle istotne zmiany instytucjonalne. Jedną z nich jest reaktywowanie lub utworzenie Wydziałów Teologicznych na polskich uniwersytetach i ponowienie prób łączenia szeroko rozumianej problematyki teologicznej z poznaniem naukowym w ramach nauk humanistycznych¹.

Z perspektywy ćwierćwiecza można stwierdzić, iż od początku język religijny jest badany w szerokim kontekście kulturowym oraz historycznym, socjologicznym, etnologicznym, religioznawczym, medioznawczym, a także teologicznym. Proces integrowania tych prac jest ograniczony, choć sukcesywnie postępuje.

Prace, które można uznać za pierwsze polskie badania języka religijnego, sięgają jeszcze XIX wieku. Dotyczyły one głównie najstarszych staropolskich zabytków będących tekstami religijnymi. Zajmowano się wówczas jednakże przede wszystkim tymi zjawiskami językowymi, które pozwalały oświetlić kolejne fazy rozwojowe języka polskiego, dopiero jakby na drugim planie po-

¹ Konkordat między Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską, art. 15 ust. 2. Szerzej na ten temat S. Mikołajczak, M. Rybka, *Badania nad językiem religijnym w Polsce po roku 1989*, w: *Folia Philologica Macedono-Polonica*, t. 8, *Pięćdziesiąt lat polonistyki w Macedonii 1959–2009*, red. M. Mirkulowska, Skopje 2011, s. 175–187.

jawiały się kwestie mające związek z religijnością danego tekstu². Inne badania w tym pierwszym okresie miały charakter w dużej mierze praktyczny: ogniskowały się wokół kaznodziejstwa, retoryki, wymowy (ortoepii), katechizacji. Ważną ich część stanowił nurt normatywno-poprawnościowy³. Klasyczną wydaje się monografia⁴ Edwarda Klicha *Polska terminologia chrześcijańska* (1927)⁵.

Początek współczesnej naukowej refleksji lingwistycznej nad językiem religijnym stanowi wydana przez Katolicki Uniwersytet Lubelski w 1988 roku książka *O języku religijnym* pod redakcją Marii Karpluk i Jadwigi Sambor⁶ – z programowymi artykułami Ireny Bajerowej wyznaczającymi pola i perspektywy badawcze dla wszechstronnego poznawania języka religijnego⁷.

W toku badań, które intensywnie podjęto po 1988 roku, pojawiło się wiele ustaleń i propozycji ogólnych i szczegółowych z wielu zakresów: zwrócono uwagę na niektóre cechy językowo-stylistyczne i stylizacje charakterystyczne dla tekstów religijnych (różne w różnych tekstach, np. w psalterzach, modlitwach, kazaniach itp.), a także na nieprzerwaną obecność *sacrum* w literaturze⁸. Istotne wydawało się określenie relacji języka religijnego do języka

² Zob. np.: A. Brücker, *Literatura religijna w Polsce średniowiecznej*, Warszawa 1902; Z. Stieber, *O stylu Kazań Gnieźnieńskich*, „Prace Filologiczne” 1952, 10; Z. Klemensiewicz, *Historia języka polskiego*, cz. 1, *Doba staropolska*, Warszawa 1961, s. 171–172; *Bogurodzica*, oprac. Z. Feicht, E. Ostrowska, J. Woronczak, Wrocław 1962; S. Urbańczyk, *Biblia królowej Zofii (Szarospatacka) wraz ze staroczeskim przekładem Biblii*, Wrocław 1965; E. Ostrowska, *O artyzmie średniowiecznych zabytków językowych („Bogurodzica”, „Kazania Świętokrzyskie”, „Postuchajcie, bracia miła”)*, Kraków 1967; M. Korolko, *Średniowieczna pieśń religijna polska*, Wrocław 1980; M. Kamińska, *Psalterz floriański. Monografia językowa*, cz. 1, *Ortografia, fonetyka, fleksja imion*, Wrocław 1981.

³ Zob. np.: K. Mecherzyński, *Historia wymowy kaznodziejskiej w Polsce*, Kraków 1864; A. Lipnicki, *Zasady kaznodziejstwa*, Wilno 1866; J. Pelczar, *Zarys dziejów kaznodziejstwa w kościele katolickim*, Kraków 1896; J. Bystrzycki, *O poezjach i mowach pogrzebowych ks. Hieronima Kajsiwicza*, Kraków 1902; *Homiletyka duszpasterska. Zbiorowy podręcznik nauki kaznodziejstwa dla polskiego kleru*, Kielce 1935; H. Haduch, *Zasady wymowy ogólnej i kościelnej*, Kraków 1927; J. Czuj, *Wymowa kościelna*, Warszawa 1955; Z. Pilch, *Wykład zasad kościelnej wymowy*, Poznań 1958; M. Korolko, *O prozie kazań sejmowych Piotra Skargi*, Warszawa 1971.

⁴ Właściwie jej część pierwsza – drugiej i trzeciej autor nie ukończył, gdyż zmarł w hitlerowskim obozie.

⁵ E. Klich, *Polska terminologia chrześcijańska*, Poznań 1927.

⁶ *O języku religijnym. Zagadnienia wybrane*, red. M. Karpluk, J. Sambor, Lublin 1988.

⁷ I. Bajerowa, *Kilka problemów stylistyczno-leksykalnych współczesnego języka religijnego*, w: *O języku religijnym...*, s. 21–44; eadem, *Rola języka we współczesnym polskim życiu religijnym. Wprowadzenie do dyskusji*, w: *O języku religijnym...*, s. 9–20.

⁸ Na Wydziale Nauk Humanistycznych KUL funkcjonuje Ośrodek Badań nad Literaturą Religijną kontynuujący prace wcześniejszej komisji, a następnie zakładu zajmujących się

ogólnego, wpływ języka biblijnego na język ogólnopolski (też potoczny). Opisywano przy użyciu różnych metodologii zmiany elementów sakralnych we współczesnym języku polskim. Najwięcej uwagi przyciągała problematyka leksykalna (na ogół w kontekście stylistycznym).

Należy podkreślić fakt, iż od przełomu lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych zaczęto organizować konferencje naukowe, które odnoszą się do różnych aspektów języka religijnego i jego łączności z innymi stylami polszczyzny oraz dziedzinami twórczości i działalności człowieka. Od 1992 roku w Łodzi, Lublinie i Słupsku odbywały się konferencje poświęcone roli Biblii w kulturze. W 1998 roku zorganizowano konferencję *Człowiek – Dzieło – Sacrum* w Opolu⁹, a rok później w Tarnowie *Od Biblii Wujka do współczesnego języka religijnego. Z okazji 400-lecia wydania Biblii ks. Jakuba Wujka*¹⁰. Od 2000 roku cyklicznie w Łodzi organizowane są konferencje poświęcone inspiracjom chrześcijańskim w piśmiennictwie, malarstwie, rzeźbie, architekturze, filmie, muzyce i obyczajach. Materiały z tych konferencji ukazały się w tomach noszących tytuł *Idee chrześcijańskie w życiu Europejczyka*¹¹.

Collegium Marianum w Pelplinie i Zakład Dydaktyki Języka Polskiego IFP Uniwersytetu Gdańskiego od 2005 roku organizują konferencje i wydają kolejne publikacje pod tytułem *Język – Szkoła – Religia*¹². Problematyka poruszana w prezentowanych tam referatach dotyczy głównie dydaktyki religii, zestawienia języka tekstów religijnych i kompetencji odbiorczych, uczniowskich tekstów religijnych oraz łączenia tendencji współczesnej kultury z wychowaniem do wartości, jak również kaszubskiej tradycji utrwalonej np. w przysłowiach czy elementarzach.

badaniem związku pomiędzy literaturą a religią. Pracami tymi kierowali: C. Zgorzelski, S. Sawicki, M. Jasińska-Wojtkowska, W. Panas, obecnie prowadzi je P. Nowaczyński. Ośrodek publikuje rocznik bibliograficzny *Religia a literatura* oraz książki w serii wydawniczej *Religijne Tradycje Literatury Polskiej* i tzw. serii z witrażem.

⁹ *Człowiek – dzieło – sacrum*, red. S. Gajda, H.J. Sobeczko, Opole 1998.

¹⁰ *Od Biblii Wujka do współczesnego języka religijnego. Z okazji 400-lecia wydania Biblii ks. Jakuba Wujka. Materiały z sympozjum naukowego, Tarnów 25–26 kwietnia 1998*, red. Z. Adamek, S. Koziara, Tarnów 1999.

¹¹ *Idee chrześcijańskie w życiu Europejczyka. Język. Piśmiennictwo. Sztuki plastyczne. Obyczaje. Materiały z konferencji 15–17 maja 2000*, cz. 1, red. A. Ceglińska, Z. Staszewska, Łódź 2001; *Idee chrześcijańskie w życiu Europejczyka. Język. Piśmiennictwo. Sztuki plastyczne. Obyczaje. Materiały z konferencji 15–17 maja 2000*, cz. 2, red. A. Ceglińska, Z. Staszewska, Łódź 2001.

¹² *Język – Szkoła – Religia. Księga referatów z konferencji w Pelplinie*, t. 1, red. A. Lewińska, M. Chmiel, Pelplin 2006; kolejne tomy pod tym samym tytułem redagowane przez A. Lewińską i M. Chmiel wychodziły w Pelplinie: t. 2 – 2007, t. 3 – 2008, t. 4 – 2009, t. 5 – 2010, t. 6 – 2011.

Pracownia Badań nad Komunikacją Religijną oraz Katedra Pedagogiki i Psychologii Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Szczecińskiego organizują od 2007 roku cykliczne sympozja w Głogowie i Grzybowie koło Kołobrzegu poświęcone *Językowi – Religii – Tożsamości*¹³ oraz *Językowi doświadczenia religijnego*¹⁴.

Zwłaszcza po wydaniu przez Jana Pawła II *Tryptyku rzymskiego* i po jego śmierci w różnych ośrodkach organizowane są liczne konferencje, z których materiały zwykle stanowią interesujące tomy, np.: *Jan Paweł II – człowiek i dzieło*¹⁵, *O człowieku w późnej nowoczesności. Jan Paweł II – osoba, życie, pontyfikat*¹⁶, *Wokół „Tryptyku rzymskiego” Jana Pawła II*¹⁷, *Słowo – myśl – ethos w twórczości Jana Pawła II*¹⁸, *Znaleźć źródło. Twórczość literacka Karola Wojtyły – Jana Pawła II*¹⁹, *Karol Wojtyła – poeta*²⁰, *Jan Paweł II – Wychowawca Młodych*²¹, *Karol Wojtyła – Jan Paweł II. Słowa prawdy i życia. Szkice lingwistyczne*²², *Jan Paweł II w trosce o słowo i prawdę*²³.

Oczywiście w toku badań pojawiają się coraz to nowe horyzonty badawcze, ale także doprecyzowaniu podlegają sprawy podstawowe. Jedną z nich jest choćby zakres pola badawczego, obszaru języka/odmiany/stylu religijnego²⁴. Nadal nie jest ono ostatecznie zdefiniowane. Jeszcze w 1995 roku Marzena Makuchowska pisała o stylu religijnym:

¹³ *Język – Religia – Tożsamość*, t. 1, red. G. Cyran, E. Skorupska-Raczyńska, Szczecin 2007; następne tomy także ukazały się pod redakcją G. Cyrana i E. Skorupskiej-Raczyńskiej: t. 2 – Gorzów Wielkopolski 2008, t. 3 – Szczecin 2010, t. 4 – Szczecin 2010, t. 5 – Szczecin 2010, t. 6 – Gorzów Wielkopolski 2011.

¹⁴ *Język doświadczenia religijnego*, t. 1, red. G. Cyran, E. Skorupska-Raczyńska, Szczecin 200; kolejne tomy także ukazały się pod redakcją G. Cyrana i E. Skorupskiej-Raczyńskiej: t. 2 – Szczecin 2008, t. 3 – Szczecin 2010, t. 4 – Szczecin 2012, t. 5 – Gorzów Wielkopolski 2013.

¹⁵ *Jan Paweł II – człowiek i dzieło*, red. B. Walczak, Poznań 2001.

¹⁶ *O człowieku w późnej nowoczesności. Jan Paweł II – osoba, życie, pontyfikat*, red. B. Walczak, Poznań 2004.

¹⁷ *Wokół „Tryptyku rzymskiego” Jana Pawła II*, red. ks. A.M. Wierzbicki, Lublin 2003.

¹⁸ *Słowo – myśl – ethos w twórczości Jana Pawła II*, red. Z. Trzaskowski, Kielce 2005.

¹⁹ *Znaleźć źródło. Twórczość literacka Karola Wojtyły – Jana Pawła II*, red. Z. Anders, J. Pasterska, Rzeszów 2005.

²⁰ *Karol Wojtyła – poeta*, red. J. Głazewski, W. Sadowski, Warszawa 2006.

²¹ *Poznańskie Spotkania Językoznawcze*, t. 18: *Jan Paweł II – Wychowawca Młodych*, red. M. Rybka, Poznań 2009.

²² *Karol Wojtyła – Jan Paweł II. Słowa prawdy i życia. Szkice lingwistyczne*, red. K. Ożóg, B. Taras, Rzeszów 2010.

²³ *Jan Paweł II w trosce o słowo i prawdę*, red. S. Mikołajczak, M. Wrześniewska-Pietrzak, Poznań 2011.

²⁴ W literaturze przedmiotu funkcjonują także pojęcia: „język sacrum”, „język sakralny”, „język Kościoła”, „teolingwistyka”, „sacrolingwistyka” (sakrolingwistyka).

Stylu religijnego nie wymienia żadna z licznych typologii odmian współczesnego języka polskiego i z pewnością przy obecnym stanie wiedzy wielu językoznawców sprzeciwiłoby się takiemu ich uzupełnieniu. Teksty religijne przedstawiają sobą niezwykle mnogość i różnorodność gatunkową i stylistyczną, dlatego więc – prócz charakterystycznego słownictwa – niełatwo dostrzec w nich zespołu wspólnych cech świadczących o tym, że mamy do czynienia z jednym odrębnym stylem²⁵.

Po 13 latach, w 2008 roku Renata Grzegorzczkowska napisała, że mimo wielkiego rozrostu szczegółowych prac badawczych ciągle nie jest jasno sprecyzowany zakres pojęcia „język religijny”. „Niedookreśloność zakresu jest – według autorki *Wprowadzenia do semantyki językoznawczej* – konsekwencją faktu, że ta funkcjonalna odmiana języka dotyczy niezmiernie zróżnicowanego obszaru sytuacji, które mają jakiś związek z religią i życiem religijnym”²⁶. Dla Grzegorzczkowskiej oczywiste jest już istnienie języka religijnego jako funkcjonalnej odmiany języka²⁷, którą definiuje jako: „odmianę języka ogólnego, używaną w sferze życia religijnego, a więc we wszystkich sytuacjach społecznych i indywidualnych, mających odniesienie do *sacrum* (rzeczywistości transcendentnej)”²⁸. Ze względu na niedookreśloność i różnorodność owej sfery życia religijnego badaczka wprowadza rozróżnienie na szersze i węższe rozumienie tego terminu. W węższym sensie odnosi się on do: 1) języka tekstów teologicznych, 2) języka homiletyki, 3) języka kultu, 4) języka świadectw życia duchowego (mistyka) i 5) języka religijnego literatury pięknej. Wszystkie inne sfery użyć i teksty, tworząc strefy przejściowe z innymi odmianami języka, należą do języka religijnego ujmowanego szeroko²⁹.

Badania nad językiem religijnym w ostatnich 15 latach skoncentrowały się w dwóch ośrodkach badawczych – w Krakowie i Poznaniu, przy czym język religijny w publikowanych tam pracach rozumiany jest szeroko, jako odmiana języka ogólnego, używana we wszystkich sytuacjach mających odniesienie do *sacrum*.

²⁵ M. Makuchowska, *Styl religijny*, w: *Przewodnik po stylistyce polskiej*, red. S. Gajda, Opole 1995, s. 449.

²⁶ R. Grzegorzczkowska, *Kilka refleksji na temat istoty, zakresu i cech swoistych języka religijnego*, „Poradnik Językowy” 2008, z. 10, s. 4.

²⁷ To przekonanie zdaje się w ostatnim czasie powszechne wśród językoznawców polskich.

²⁸ R. Grzegorzczkowska, *Kilka refleksji na temat istoty...*, s. 4–5.

²⁹ *Ibidem*.

W pierwszym z wymienionych centrów ma siedzibę Zespół Języka Religijnego³⁰ kierowany przez ks. prof. Wiesława Przyczynę, będący organem Rady Języka Polskiego przy Prezydium Polskiej Akademii Nauk. Został on powołany 14 grudnia 1999 roku, a od 14 listopada 2002 roku działa przy nim również Koło Współpracowników. Członkami obu tych gremiów są językoznawcy, teologowie i religioznawcy głównie wyznania katolickiego, lecz również protestanckiego i prawosławnego. Przyjęli oni, iż do zadań Zespołu należą w szczególności: analiza i ocena stanu języka religijnego, inicjowanie badań nad językiem religijnym, dbanie o poprawne używanie języka religijnego i doskonalenie sprawności w posługiwaniu się nim, upowszechnianie wiedzy o języku religijnym przez organizowanie konferencji naukowych, a w miarę możliwości także przez działalność wydawniczą, opiniowanie dla RJP różnego rodzaju wypowiedzi oraz wyjaśnianie wątpliwości dotyczących używania języka religijnego, pomoc instytucjom religijnym w poszukiwaniu języka zrozumiałego dla dzisiejszego człowieka, pełnienie funkcji łącznika między Radą a Kościołami w sprawach dotyczących języka religijnego³¹. Należy podkreślić, iż wszystkie wymienione postulaty wypełniane są z dużym zaangażowaniem.

Komisja organizuje interdyscyplinarne konferencje naukowe poświęcone przyjętym uprzednio na posiedzeniach szczegółowym zagadnieniom języka religijnego. Kolejne konferencje poświęcone były: *Funkcjom wypowiedzi religijnych* (24–26.04.2003)³², *Językowi katechezy szkolnej* (17–19.11.2005)³³, *Polszczyźnie biblijnej – między tradycją a współczesnością* (25–27.09.2006)³⁴,

³⁰ Początkowo nosił on nazwę Komisja ds. Polszczyzny w Kościele, następnie Komisja Języka Religijnego RJP.

³¹ Zob. Regulamin Zespołu Języka Religijnego, <http://www.rjp.pan.pl>.

³² Referaty koncentrowały się wokół następujących zagadnień: funkcja sakralna wypowiedzi religijnej, funkcje wypowiedzi teologicznej, kaznodziejskiej, katechetycznej, funkcje modlitwy liturgicznej i ustalonej, modlitwy spontanicznej, listów pasterskich, wypowiedzi religijnych w mediach, rozmowy ewangelizacyjnej, przekładów biblijnych. Obszerne sprawozdania z posiedzeń Komisji/Zespołu Języka Religijnego oraz organizowanych konferencji dostępne są na stronie internetowej: <http://www.rjp.pan.pl>.

³³ Podczas sympozjum postulowano korelację nauczania religii w szkole z przedmiotami humanistycznymi – językiem polskim i historią, oraz posługiwanie się językiem symbolicznym, który prowadzi do osobistego doświadczenia spotkania z Bogiem. Zwracano uwagę na potrzebę osadzenia wypowiedzi religijnej w codziennym doświadczeniu, jednocześnie zastanawiając się, czy język potoczny jest zagrożeniem, czy raczej szansą dla Kościoła.

³⁴ W dyskusjach wielokrotnie wypowiedziano się stanowczo przeciw przekładom na gwary i slangi, stwierdzając, że przekład powinien uwzględnić zarówno język wyjściowy, jak i docelowy. Zwracano też uwagę na zróżnicowanie stylu oryginału Pisma Świętego, rodzaje przekładów i warunki, jakie powinien spełniać dobry przekład, w tym zasadę ekwiwalencji dynamicznej. Przedstawiono podstawy metodologiczne wyróżniania polskiego stylu biblijnego. Zastanawiano się również nad tym, jak rozwiązać problem napięcia między modernizacją języka Biblii

Dyskursowi religijnemu w mediach (22–24.11.2007)³⁵, *Językowi w liturgii* (17–19.09.2009)³⁶.

Niektóre dyskusje członków Zespołu odbijają się szerokim echem w mediach. Jedną z nich zainspirowało wystąpienie negatywnie oceniające przekłady Biblii na nieliterackie odmiany polszczyzny. Zespół zwracał uwagę na: rzutowanie danego stylu na treść przekazu, zrozumiałość języka ogólnego dla wszystkich użytkowników i niebezpieczeństwo zubożenia polszczyzny, zwłaszcza utrwalonej frazeologii, kolokwializację języka, powodującą odrzucenie języka religijnego, które jest jednoznaczne z odrzuceniem chrześcijańskiej wizji świata. Wskazywano na ograniczenia slangu młodzieżowego, a co za tym idzie na trudności przełożenia terminów teologicznych czy szybką dezaktualizację parafrazy ze względu na zmienność tej odmiany językowej, brak literackich wersji dialektu śląskiego i gwary podhalańskiej, niedopracowanie parafraz pod względem wierności zarówno wobec oryginału, jak i systemu gwarowego, wykorzystywanie nowych tłumaczeń do celów politycznych.

Należy dodać, że zwolennicy nowych adaptacji podkreślali, że Biblia jest tekstem kultury, nie jest własnością tylko wierzących i może podlegać takim zabiegom jak inne teksty literackie, zwracano uwagę na przydatność parafrazy jako narzędzia ewangelizacyjnego, choć ograniczonego do stosunkowo wąskiej grupy odbiorców.

W ramach Kongresu Języka Polskiego członkowie Zespołu obradowali w sekcji *Polszczyzna w Kościołach i ruchach religijnych* (Katowice, 4–6.05.2011). Próbowano scharakteryzować stan języka polskiego w Kościele katolickim, zwracając uwagę m.in. na ekspansję stylu potocznego, wpływ polszczyzny urzędowej na język dokumentów kościelnych, trudności związane z „przekładem” języka teologii na język zrozumiały dla wiernych oraz próby poszukiwania nowego języka dla wyrażenia doświadczeń religijnych. W Kościele prawosławnym problem stanowi zaś przekład ksiąg liturgicznych

a zachowaniem dostojności tekstu natchnionego, a także czy możliwy jest przekład niekonfesyjny. Wskazywano na potrzebę współpracy biblistów i filologów polskich oraz konieczność poddania Biblii inkulturacji.

³⁵ Scharakteryzowano dyskurs religijny w mediach katolickich, omówiono sposoby dostosowywania przekazu przez Kościół do możliwości oferowanych przez najnowsze media, zwrócono także uwagę na relacje, jakie zachodzą między mediami a religią. Próbowano nakreślić wizję świata społeczno-politycznego budowaną przez niektóre media, opierającą się na budowaniu obrazu wroga i sytuacji konfliktowych, sięgającą po elementy nowomowy. Podjęto także problem określenia poprawności politycznej w dyskursie religijnym.

³⁶ Uczestnicy konferencji byli zgodni, że język używany w liturgii ma być zrozumiały, ale jednocześnie godny, ma przybliżać ludzi do *sacrum*. Dotyczy to zarówno tekstów oryginalnych, powstałych w języku polskim, jak i przekładów. Oceniano także nową edycję Mszału Rzymskiego.

na język polski (zamiast wciąż dominującego staro-cerkiewno-słowiańskiego), który jest różnie przyjmowany przez wiernych. Natomiast przedstawiciele Kościoła protestanckiego podkreślali konieczność przekładu Biblii na języki narodowe, modernizacji starych przekładów oraz wskazywali na częste odwołania do Pisma Świętego w wypowiedziach protestantów. Wyróżnione jednostki leksykalne i frazeologiczne typowe dla Kościoła ewangelickiego dowodzą istnienia konfesyjnych odmian polszczyzny religijnej.

Podczas obrad kongresu zwrócono również uwagę na język wielu nowych ruchów, np. nawiązujących do duchowości orientalnej, neopogańskich czy radykalnej ekologii. Omówiono słowa węzłowe oraz występujące tendencje, np.: koncepcja nieosobowego *sacrum*, podkreślanie indywidualności człowieka, scjentyzacja języka, łączenie elementów różnych tradycji religijnych. Są one przejawem tworzenia nowej wizji świata, alternatywnej wobec tradycyjnych religii, zwłaszcza chrześcijaństwa. Istotne kwestie podczas dyskusji stanowiły także m.in.: związek języka z poczuciem tożsamości narodowej i wyznaniowej oraz odwrót wiernych od instytucji Kościoła³⁷.

Wyniki prac prowadzonych lub inicjowanych przez Zespół Języka Religijnego są prezentowane w serii wydawniczej Teolingwistyka, która ukazuje się nakładem Wydawnictwa Diecezji Tarnowskiej Biblos. Poza materiałami pokonferencyjnymi ukazały się w niej tak istotne pozycje, jak: *Zasady pisowni słownictwa religijnego* pod redakcją Renaty Przybylskiej i Wiesława Przyczyny (2004), licząca ponad dwa tysiące pozycji *Bibliografia języka religijnego 1945–2005* Marzeny Makuchowskiej (2007)³⁸, Doroty Zdunkiewicz-Jedynak *Surfując po Internecie w poszukiwaniu Boga...*³⁹, Aleksandra Gomoli *Bóg kobiet. Studium językoznawczo-teologiczne*⁴⁰ czy nagrodzona monografia Marii Wojtak *Współczesne modlitewniki w oczach językoznawcy. Studium genologiczne*⁴¹.

Od kwietnia 2002 roku, cyklicznie co dwa lata w ośrodku poznańskim odbywają się międzynarodowe konferencje naukowe pod wspólnym tytułem *Język religijny dawniej i dziś*, których organizatorami są Zakład Gramatyki Współczesnego Języka Polskiego i Onomastyki IFP UAM, Wydział Teologiczny UAM oraz Wydział I Filologiczno-Filozoficzny Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Dotychczas odbyło się sześć spotkań:

³⁷ Zob.: <http://www.rjp.pan.pl>.

³⁸ W serii Teolingwistyka ukazała się także książka *Świat słowa Jana Pawła II. Refleksje – wspomnienia – opinie*, oprac. M. Dalgiewicz, Tarnów 2007.

³⁹ D. Zdunkiewicz-Jedynak, *Surfując po Internecie w poszukiwaniu Boga... Gatunki komunikacji religijnej na polskich katolickich stronach internetowych*, Tarnów 2006.

⁴⁰ A. Gomola, *Bóg kobiet. Studium językoznawczo-teologiczne*, Tarnów 2010.

⁴¹ M. Wojtak, *Współczesne modlitewniki w oczach językoznawcy. Studium genologiczne*, Tarnów 2011.

– I Międzynarodowa Konferencja Naukowa *Język religijny dawniej i dziś* (15–17.04.2002 – Gniezno);

– II Międzynarodowa Konferencja Naukowa *Język religijny dawniej i dziś* (3–5.06.2004 – Gniezno);

– III Międzynarodowa Konferencja Naukowa *Język religijny dawniej i dziś* (24–26.04.2006 – Poznań);

– IV Międzynarodowa Konferencja Naukowa *Język religijny dawniej i dziś* (22–24.09.2008 – Gniezno);

– V Międzynarodowa Konferencja Naukowa *Język religijny dawniej i dziś w kontekście teologicznym i kulturowym* (20–22.09.2010 – Gniezno);

– VI Międzynarodowa Konferencja Naukowa *Język religijny dawniej i dziś w kontekście teologicznym i kulturowym* (16–19.09.2012 – Paradyż).

III Konferencja z cyklu *Język religijny dawniej i dziś* była poświęcona pamięci Jana Pawła II w pierwszą rocznicę jego śmierci, natomiast kolejne spotkanie naukowe w sposób szczególnie honorowało sześćdziesięciolecie śmierci kardynała Augusta Hlonda oraz sześćdziesięciolecie objęcia urzędu przez Prymasa Tysiąclecia, kardynała Stefana Wyszyńskiego. Następna konferencja traktowała o religijnych aspektach piśmiennictwa związanego z „Solidarnością” i z innymi ruchami społecznymi, a ostatnia – o tekstach księdza Piotra Skargi.

Poznańskie sympozja mają charakter interdyscyplinarny i integracyjny. Uczestnicy konferencji to głównie językoznawcy i teologowie, ale również przedstawiciele takich dyscyplin naukowych, jak: religioznawstwo, socjolingwistyka, socjologia religii, historia, historia i teoria literatury, filmoznawstwo, etnologia. Chęć udziału w kolejnych spotkaniach zgłasza za każdym razem ponad 100 referentów z niemal wszystkich ośrodków akademickich w Polsce (Kraków, Warszawa, Lublin, Wrocław, Opole, Gdańsk, Toruń, Szczecin, Bydgoszcz, Rzeszów, Zielona Góra, Gorzów Wielkopolski, Kielce). Szczególnie cenna wydaje się obecność prelegentów zza granicy, zwłaszcza z krajów, w których język religijny był językiem zapomnianym i skazanym na niepaamięć (Czechy, Bułgaria, Macedonia, Chorwacja, Serbia, Rosja i Białoruś).

W porozumieniu z Komisją Języka Religijnego pracownicy poznańskiego uniwersytetu przyjęli zasadę, iż konferencja *Język religijny dawniej i dziś* ma charakter przeglądowy. Wystąpienia na pierwszej konferencji dotyczyły głównie trzech obszarów refleksji, tzn. porządkujące badania językoznawcze, skupiające się na cechach języka religijnego i na istocie jego religijnej tożsamości oraz zajmujące się problemami językowymi szeroko pojętej teologii⁴².

⁴² S. Mikołajczak, T. Węclawski, *Słowo wstępne*, w: *Język religijny dawniej i dziś*, red. S. Mikołajczak, ks. T. Węclawski, Poznań 2004, s. 9–10.

Od samego początku najbardziej rozwinięte i najlepiej reprezentowane były badania językoznawcze, jednak każde kolejne spotkanie rozszerzało obszary podejmowane wcześniej i oświetlało z różnych punktów widzenia, pogłębiając w ten sposób interdyscyplinarność refleksji. Zgłaszane na tę konferencję referaty dotyczą problematyki językoznawczej, teologicznej, socjologicznej, religioznawczej, historycznej, literaturoznawczej, historii sztuki oraz komunikacji medialnej, mieszczącej się w ramach wskazanego tytułu. Materiały konferencyjne publikowane są w specjalnych tomach Biblioteki Poznańskich Studiów Polonistycznych. Serii Językoznawczej. Dotąd ukazały się trzy tomy pod tytułem *Język religijny dawniej i dziś*⁴³ oraz w roku 2009 dwa tomy pod rozszerzonym tytułem *Język religijny dawniej i dziś w kontekście teologicznym i kulturowym*⁴⁴. Kolejne tomy są w przygotowaniu.

Publikowane artykuły pozwalają wyróżnić kilka grup tematycznych, m.in.: komunikacja religijna, frazeologia biblijna, stylistyka historyczna języka religijnego, homilie i kazania, problematyka przekładu tekstów religijnych, *nomina sacra*, *sacrum* w literaturze, *sacrum* w filmie, Kościół w mediach, pieśni i piosenki religijne, teksty mistyczne, język wielkich osobowości Kościoła, np. Jana Pawła II, kard. A. Hlonda, kard. S. Wyszyńskiego. W kolejnych tomach zostały opublikowane tak istotne artykuły, jak: Elżbiety Kucharskiej-Dreiss *Teolingwistyka – próba popularyzacji terminu*⁴⁵, Marii Wojtak *Styl religijny w perspektywie genologicznej*⁴⁶, Renaty Grzegorzyczkowej *Wypowiedzi religijne jako forma uczestnictwa w sacrum*⁴⁷, Bogdana Walczaka *Biblijne skrzydlate słowa we współczesnym języku polskim (Głos w dyskusji o pojęciu i zasobie)*⁴⁸, Wiesława Przyczyny *Miejsce homilii w celebracji liturgicznej. Artykuł dyskusyjny*⁴⁹, Renaty Grzegorzyczkowej *Błogosławieni czy szczęśliwi?*

⁴³ *Język religijny dawniej i dziś*, red. S. Mikołajczak, ks. T. Węclawski, Poznań 2004; *Język religijny dawniej i dziś*, t. 2, red. S. Mikołajczak, ks. T. Węclawski, Poznań 2005; *Język religijny dawniej i dziś*, t. 3, red. ks. P. Bortkiewicz, S. Mikołajczak, M. Rybka, Poznań 2007.

⁴⁴ *Język religijny dawniej i dziś w kontekście teologicznym i kulturowym*, t. 4, red. ks. P. Bortkiewicz, S. Mikołajczak, M. Rybka, Poznań 2009. *Język religijny dawniej i dziś w kontekście teologicznym i kulturowym*, t. 5, red. ks. P. Bortkiewicz, S. Mikołajczak, M. Rybka, Poznań 2009.

⁴⁵ E. Kucharska-Dreiss, *Teolingwistyka – próba popularyzacji terminu*, w: *Język religijny dawniej i dziś*, t. 1, s. 23–30.

⁴⁶ M. Wojtak, *Styl religijny w perspektywie genologicznej*, w: *Język religijny dawniej i dziś*, t. 1, s. 104–113.

⁴⁷ R. Grzegorzyczkowa, *Wypowiedzi religijne jako forma uczestnictwa w sacrum*, w: *Język religijny dawniej i dziś*, t. 1, s. 15–24.

⁴⁸ B. Walczak, *Biblijne skrzydlate słowa we współczesnym języku polskim (Głos w dyskusji o pojęciu i zasobie)*, w: *Język religijny dawniej i dziś*, t. 4, s. 119–128.

⁴⁹ W. Przyczyna, *Miejsce homilii w celebracji liturgicznej. Artykuł dyskusyjny*, w: *Język religijny dawniej i dziś*, t. 4, s. 271–76.

(*Uwagi w związku z nowym tłumaczeniem Błogosławieństw*)⁵⁰, Marii Wojtak *Polimorficzność stylu religijnego we współczesnej polszczyźnie*⁵¹, Rudolfa Šramka *Onomastica sacra*⁵².

Zakład Gramatyki Współczesnego Języka Polskiego i Onomastyki IFP UAM oraz Wydział I Filologiczno-Filozoficzny PTPN w ramach obchodów Dnia Papieskiego organizował sesje naukowe, które również miały charakter interdyscyplinarny i integracyjny. Udział w nich brali głównie językoznawcy, teologowie i filozofowie, badacze literatury oraz filmoznawcy, zarówno zajmujący się od dawna twórczością Karola Wojtyły, jak i ci, których dzieciństwo i młodość przypadła na pontyfikat Jana Pawła II. Tytuły wystąpień i publikowanych artykułów pozwalają wyróżnić następujący zakres tematyczny: teologia, filozofia i poezja Karola Wojtyły; język i gatunki twórczości Karola Wojtyły; style twórczości Karola Wojtyły i style odbioru Jana Pawła II; wpływ twórczości i pontyfikatu Jana Pawła II na polski język religijny; język doświadczenia religijnego. Materiały z sesji papieskich ukazały się w kolejnych tomach Poznańskich Spotkań Językoznawczych w 2007, 2008 i 2009 roku⁵³.

Również Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu podejmował inicjatywy poznania i rozpropagowania wiedzy o różnych aspektach postaci i dzieła Jana Pawła II, swojego największego doktora *honoris causa*. Organizowano liczne wykłady otwarte, sympozja i konferencje naukowe⁵⁴, m.in. konferencję naukowo-artystyczną *Jan Paweł II Odnowiciel Mowy Polskiej*, poświęconą wpływowi Jana Pawła II na współczesną polszczyznę. Referenci ukazali np. jak język Papieża różnił się od ówczesnie panującego języka propagandy, jakimi metodami dyskutował on z nowomową, jak dbał o to, by „odpowiednie dać rzeczy słowo”, tzn. jak wypowiedane przez niego słowa różnie znaczą, ale zawsze zgodnie z jego intencją, oraz na czym polegał fenomen tekstów Jana

⁵⁰ R. Grzegorzczkova, *Błogosławieni czy szczęśliwi? (Uwagi w związku z nowym tłumaczeniem Błogosławieństw)*, w: *Język religijny dawniej i dziś*, t. 4, s. 369–378.

⁵¹ M. Wojtak, *Polimorficzność stylu religijnego we współczesnej polszczyźnie*, w: *Język religijny dawniej i dziś w kontekście teologicznym i kulturowym*, t. 5, s. 115–126.

⁵² R. Šramek, *Onomastica sacra*, w: *Język religijny dawniej i dziś w kontekście teologicznym i kulturowym*, t. 5, s. 287–293.

⁵³ Poznańskie Spotkania Językoznawcze, t. 16, red. Z. Krążyńska, Z. Zagórski, Poznań 2007; Poznańskie Spotkania Językoznawcze, t. 17: *Jan Paweł II – obrońca godności człowieka*, red. M. Rybka, Poznań 2008; Poznańskie Spotkania Językoznawcze, t. 19: *Jan Paweł II – Wychowawca Młodych*, red. M. Rybka, Poznań 2009.

⁵⁴ *Jan Paweł II – człowiek i dzieło. Materiały z konferencji naukowej „Uniwersytet Janowi Pawłowi II”* Poznań, UAM, 26 kwietnia 2001 roku, red. B. Walczak, Poznań 2001; *O człowieku w późnej nowoczesności: Jan Paweł II – osoba, życie, pontyfikat*, red. B. Walczak, Poznań 2004.

Pawła II, które przyciągały tłumy i pozwalały każdemu odbiorcy czuć się tak, jakby wypowiedane słowa były kierowane tylko do niego⁵⁵.

Na podkreślenie zasługuje fakt, iż w prowadzonych badaniach nad językiem religijnym ściśle ze sobą współpracują nie tylko językoznawcy, ale i teologowie związani z wymienionymi wcześniej ośrodkami, gdyż większość poznańskich uczonych zajmujących się językiem religijnym jest członkami Zespołu Języka Religijnego bądź Koła Współpracowników. Organizowane przez oba ośrodki konferencje były okazją do zbliżenia środowisk filologicznego i teologicznego, spotkania przedstawicieli różnych religii, a także tłumaczy i wydawców Pisma Świętego oraz przedstawicieli mediów religijnych, co pozwala żywić nadzieję na rozwój coraz lepszej współpracy. Odnoszono się też do kwestii ogólniejszych, powracających w dyskusjach podczas kolejnych spotkań organizowanych zarówno przez ośrodek krakowski, jak i poznański, a mianowicie poszukiwano przyczyn kryzysu języka religijnego, wymieniając wśród nich: sekularyzację i technicyzację języka oraz fakt, że słowa religijne przestały być nośnikami doświadczenia religijnego współczesnego człowieka.

O bliskości poglądów i jakości współpracy obu ośrodków świadczy fakt, iż kolejne inicjatywy badawcze i organizacyjne podejmowane są wspólnie. Pierwszą taką inicjatywą była ogólnopolska konferencja *Język homilii i kazań po roku 1989* (16–18.09.2013 – Kalwaria Zebrzydowska), drugą będzie zorganizowanie VII Międzynarodowej Konferencji *Język religijny dawniej i dziś w kontekście teologicznym i kulturowym*, która odbędzie się w połowie 2014 roku w Poznaniu.

Wydaje się, że przed badaczami języka religijnego jest wiele zadań. Coraz mocniej odczuwana jest potrzeba stworzenia słownika języka religijnego, który ukaże nie tylko stan współczesny, lecz również jak słownictwo religijne ewoluowało przez wieki. Planuje się także stworzenie słownika języka Jana Pawła II.

Dotychczas powstało wiele prac poświęconych pojedynczym tekstom religijnym, nie ma jednak syntezy opisującej język religijny w perspektywie historycznej oraz wewnętrznej stratygrafii tej odmiany języka. Brak także opisu języka wybitnych postaci życia religijnego Polsce, są jedynie cząstkowe monografie.

Należałoby się również zastanowić nad problemem wchodzenia elementów języka religijnego do języka np. współczesnej literatury, reklamy, mediów

⁵⁵ Jan Paweł II *Odnowiciel Mowy Polskiej*, red. S. Mikołajczak, M. Wrześniewska-Pietrzak, Poznań 2009.

i m.in. podjąć próbę określenia granic kulturowego wykorzystywania *sacrum* w *profanum*.

Godnym uwagi wydaje się też język młodego Kościoła i nowej ewangelizacji oraz wykorzystywanie w komunikacji religijnej najnowszych mediów i ich wpływ na zmiany językowe w przekazie religijnym. Badaczom szczególnie zależy także na rozszerzeniu badań na języki innych Kościołów działających w Polsce, by nie ograniczały się one do języka religijnego w Kościele katolickim czy w Kościołach chrześcijańskich.

Stanisław Mikołajczak, Małgorzata Rybka

Research into Polish Language of Religion in 1988–2013. Achievements and Research Prospects

Polish linguistic research into religious language has been developing dynamically after 1988. From the beginning, they have been conducted in a wide context, and although the process of their integration is limited, it has been consistently advancing. The research in religious language in the last fifteen years have concentrated in two tightly cooperating research centres: Kraków and Poznań. Religious language, as discussed in studies published there, is widely understood as a variety of standard language used in all situations related to the *sacrum*. The results of research initiated and conducted by the Zespół Języka Religijnego [Religious Language Group] and the proceedings of conferences organized by the Department of the Grammar of Contemporary Polish Language of the Institute of Polish Philology at the Adam Mickiewicz University, are published in a *Teolingwistika* series, and in continuing volumes of *Język religijny dawniej i dziś* [Religious Language Now and in History]. Researchers in religious language set many tasks for themselves. They search for reasons for the contemporary crisis of religious language in Poland. They are also faced with the fact that there is no dictionary of religious language, and no synthetic study that would describe religious language in a historical perspective. Researchers also want to investigate the language of young religious persons, and of new evangelism, and the influence of contemporary media on the ongoing changes in religious communication. It is particularly important that the research is not limited to the religious language used in Catholic Church in Poland.

KEYWORDS: religious language, theolinguistic, research problem, research prospects.

prof. dr hab. Stanisław Mikołajczak – Zakład Gramatyki Współczesnego Języka Polskiego i Onomastyki, Instytut Filologii Polskiej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu; zainteresowania badawcze: leksykologia, składnia, stylistyka lingwistyczna, język autorów, język religijny.

dr Małgorzata Rybka – Zakład Gramatyki Współczesnego Języka Polskiego i Onomastyki, Instytut Filologii Polskiej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu; zainteresowania badawcze: składnia, stylistyka lingwistyczna i język religijny.